

90
ГАДОЎ

Мовазнаўства

М.Р. ПРЫГОДЗІЧ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ПРАЦАХ ЛІНГВІСТАЎ БДУ

Рассматриваются работы лингвистов БГУ, посвященные белорусскому языку, опубликованные со времени открытия университета. Акцентируется внимание на наиболее перспективных направлениях дальнейшей работы белорусоведов в области истории и современного белорусского языка.

This article gives analysis of the achievements of linguist of the Belarusian language during the XX century, defines the most prospective trends of studying the Belarusian language in the nearest future. Special attention is paid by Belarusian linguists to more prospective directions in the field of history of the contemporary Belarusian language.

Пачатак 1920-х гг. азнаменаваўся важнымі падзеямі ў гісторыі беларускага народа і яго дзяржаўнасці. Адкрытыя ў 1921 г. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, а ў пачатку 1922 г. Інстытут беларускай культуры, нягледзячы на складанае эканамічнае становішча, недахоп кадраў інтэлігенцыі, некаторыя хістанні людзей у адносінах да сваёй роднай мовы і інш., сталі зыходнай асновай для актыўнай перабудовы ў рэспубліцы духоўнай сферы дзейнасці. Адной з важнейшых задач гэтага перыяду з'явілася распрацоўка праблем беларускага мовазнаўства, паколькі ў дарэвалюцыйны час на тэрыторыі Беларусі не выйшла ніводнай колькі-небудзь значнай лінгвістычнай працы. Ужо ў першым навучальным годзе на этнолага-лінгвістычным аддзяленні Язэпам Лёсікам былі прачытаны такія раздзелы белару-сазнаўства, як беларускі народ і яго мова, гісторыя беларускага пісьменства, беларуская літаратурная мова, элементарныя асновы беларускага правапісу. Недахоп падрыхтаваных кадраў абумовіў працу многіх навукоўцаў Інбелкульту ў БДУ, а выкладчыкаў універсітэта – у Інстытуце: Язэп Лёсік, Сцяпан Некрашэвіч, Пётр Бузук, Анатоль Багдановіч, Іосіф Воўк-Левановіч, Леў Цвяткоў. Такое выкарыстанне навуковых кадраў спрыяла разгортванню ва ўніверсітэце мовазнаўчых даследаванняў і павышэнню якасці выкладання лінгвістычных дысцыплін. Менавіта ў першыя гады дзейнасці БДУ і Інбелкульту пачынаюць выдзяляцца і прыярытэтныя напрамкі развіцця беларускага мовазнаўства, якія на многія дзесяцігоддзі прадвызначылі спектр лінгвістычных даследаванняў у БДУ.

1. Беларуская мова на розных этапах яе гістарычнага развіцця. Першыя лінгвістычныя працы філолагаў універсітэта былі скіраваны на практыку выкладання вучэбных курсаў па беларускай мове, найперш на знаёмства студэнтаў з асноўнымі перадумовамі складвання беларускай літаратурнай мовы, вызначэннем асаблівасцей яе функцыянавання ў розныя перыяды, аналізам мовазнаўчых прац XIX ст., у якіх закраналіся пытанні паходжання і стану беларускай мовы, вызначалася яе месца ў сям'і славянскіх моў і інш. Менавіта гэтым і некаторым іншым пытанням былі прысвечаны навуковыя працы выпускніка Петраградскага ўніверсітэта і вучня акадэміка Я.Ф. Карскага дацэнта Іосіфа Ваўка-Левановіча, у тым ліку і першая мовазнаўчая праца ўніверсітэцкіх філолагаў – вялікі гісторыка-метадалагічны нарыс «Гістарычнае вывучэнне беларускай мовы ў славянскай філалогіі» (1925). Усяго ж вучоны з 1924 г. і да часу свайго ад'езду з Беларусі ў 1930 г. апублікаваў у розных выданнях (у тым ліку і замежных) 15 навуковых прац, сярод якіх такія асноваўтварчыя артыкулы, брашуры і нарысы, як «Беларускае аканне» (1926), «Да пытання аб аканні ў беларускім правапісе» (1926), «Мова выданняў Францішка Скарыны» (1926), «Еще к вопросу о "ляшских" чертах в белорусской фонетике» (1930) і інш. У 1927 г. І. Воўк-Левановіч выдаў літаграфічным спосабам «Лекцыі па гісторыі беларускай мовы: Курс, чытаны ў БДУ ў 1925–1927 гг. Уступ і фанетыка» (307 с.) – першы вучэбны дапаможнік для ВНУ і педагагічных тэхнікумаў, ухвалены Галоўным метадычным кабінетам пры Наркамасветы БССР. На гэты ж час прыпадае і пачатак дзейнасці вучонага як навуковага сакратара камісіі па ўкладанні гістарычнага слоўніка беларускай мовы, а яго даклад «Аб прыцыпах і метадах укладання гістарычнага слоўніка беларускай мовы» (апублікаваны асобным выданнем у 1929 г.) стаў фактычна навукова абгрунтава-

най інструкцыяй для ўсіх членаў камісіі ў іх практычнай працы над слоўнікам. Значна пазней, у 1960-я гг., гэты даклад стаў асновай распрацоўкі канцэпцыі падрыхтоўкі «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы» (надрукаваны 31 выпуск), у зборы фактычнага матэрыялу і апрацоўцы слоўнікавых артыкулаў прынялі ўдзел як былыя выпускнікі, так і супрацоўнікі БДУ А.І. Жураўскі, А.М. Булыка, Л.І. Рабаданова, У.М. Свяжынскі, Г.К. Ціванова, А.І. Яновіч, Н.В. Паляшчук і інш.

Рэпрэсіі 1930-х г. і страты ў Вялікую Айчынную вайну прывялі да таго, што ў першыя пасляваенныя гады многае давялося пачынаць нанова. Навукова-даследчая дзейнасць лінгвістаў універсітэта ў гэты час праявілася найперш у стварэнні так неабходных дапаможнікаў па беларускаму мовазнаўству для ВНУ і падручнікаў па беларускай мове для сярэдняй школы. Пры ўдзеле лінгвістаў БДУ былі падрыхтаваны «Нарысы па гісторыі беларускай мовы» (1957), «Курс сучаснай беларускай мовы» ў трох частках (1957–1961). Інтэнсіўнае вывучэнне працэсаў фарміравання беларускай літаратурнай мовы дазволіла Л.М. Шакуну падрыхтаваць манаграфічны нарыс «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы», абаронены як доктарская дысертацыя, 2-е выданне кнігі (1984) уганаравана Дзяржаўнай прэміяй БССР (1986). У гэтыя ж гады распачалося грунтоўнае вывучэнне розных структурных узроўняў беларускай мовы, яе лексікі, граматыка-марфалагічных катэгорый, гістарычнай граматыкі і лексікалогіі (манаграфіі П.П. Шубы, А.І. Наркевіча, Л.І. Бурака, М.Г. Булахава і інш.). Тэарэтычнаму асэнсаванню гістарычных працэсаў у беларускай мове, усебаковай характарыстыцы ўласцівых ёй сродкаў прысвяцілі свае працы даследчыкі 1980–1990-х гг. – першага дзесяцігоддзя XXI ст.: Б.А. Плотнікаў, А.І. Яновіч, В.П. Красней, Л.І. Сямешка, М.Р. Прыгодзіч, З.І. Бадзевіч, І.Р. Шкраба, У.І. Куліковіч, Т.Р. Рамза, К.П. Любецкая, С.М. Запрудскі, Г.І. Кулеш, В.П. Трайкоўская, Я.М. Камароўскі і інш. Напісаныя ў тэарэтыка-практычным плане, яны сваім зместам і глыбінёй распрацоўкі тэмы ўяўляюць манаграфічныя даследаванні, а многія з іх сталі асновай для доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый.

Не менш важныя задачы ў даследаванні беларускай мовы на розных этапах яе гістарычнага развіцця стаць перад сённяшнім пакаленнем лінгвістаў-беларусаведаў БДУ. Патрабуюць свайго далейшага асэнсавання і прагнознага развіцця такія навукова-тэарэтычныя і практычныя пытанні, як дынаміка нормаў беларускай літаратурнай мовы і вуснага маўлення, стылёвая арганізацыя беларускай мовы ў гісторыка-тыпалагічным аспекце, функцыянальны статус беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму і дзейсныя стымулы для яе паўнапраўнага развіцця ў бліжэйшай перспектыве, іншамоўныя запазычанні і інавацыйныя змяненні ў галіне лексікі і граматыкі і інш. Лінгвістам БДУ перш за ўсё неабходна распрацаваць і выдаць вучэбныя дапаможнікі і падручнікі новага пакалення па гістарычнай граматыцы беларускай мовы, палеаграфіі, гісторыі беларускай літаратурнай мовы, гісторыі беларускага мовазнаўства, па ўсіх раздзелах вучэбнага курса сучаснай беларускай літаратурнай мовы (лексікалогія і фразеалогія, марфаналогія, марфеміка, марфалогія, сінтаксіс, лінгвістыка тэксту і інш.), беларускай мове як замежнай.

2. Народна-дыялектнае слова: лексікаграфічна-лінгвакартаграфічная фіксацыя. Адным з важнейшых напрамкаў навукова-даследчай дзейнасці беларускіх лінгвістаў 1920-х гг. стала дэталёвае вывучэнне народных гаворак як крыніцы і асновы фарміравання беларускай літаратурнай мовы. Нельга сказаць, што дарэвалюцыйныя навукоўцы мала звярталі ўвагі на дыялектнае слова, шмат што ў гэтай справе было зроблена імі, аднак у новых умовах спарадычнасці і выпадковасці трэба было супрацьпаставіць сістэмнасць і ўсеахопнасць, кіравацца не вузкагаістычнымі зацікаўленнямі асобных даследчыкаў, а грунтоўна і ўсебакова абследаваць як мага больш населеных пунктаў, падрыхтаваць і выдаць рэгіянальныя дыялектныя слоўнікі, тым самым стварыць трывалую лексічную базу для ўдасканалення літаратурнай мовы. У краіне разгарнуўся шырокі краязнаўчы рух, да вывучэння вуснай народнай спадчыны спрычыніліся сотні настаўнікаў, студэнтаў, прафесійных філолагаў і аматараў-збіральнікаў роднага слова. Адным з вядучых дыялектолагаў гэтага перыяду быў прафесар універсітэта Пётр Бузук, які ў 1928 г. выдаў фундаментальную працу «Спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі. Ч. 1. Фанетыка і марфалогія. Вып. 1. Гаворкі цэнтральнай і ўсходняй Беларусі і суседніх мясцовасцей Украіны і Вялікарасіі ў першай чвэрці XX ст.» – фактычна першы ў славянскім мовазнаўстве лінгвістычны атлас народных гаворак.

У пасляваенны час цэнтрам збору і вывучэння дыялектнай лексікі ў БДУ стала створаная ў 1953 г. кафедра беларускай мовы, супрацоўнікамі якой пад кіраўніцтвам прафесара М.А. Жыдовіч на працягу другой паловы XX ст. была створана 400-тысячная картатэка фактычнага матэрыялу амаль з усіх рэгіёнаў Беларусі, а найперш цэнтральнай яе часткі. Вынікам гэтай працы сталі тры выпускі «Матэрыялаў для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак» (1970, 1974, 1977). Пазней на аснове гэтых выпускаў і новых сабраных матэрыялаў прафесар М.А. Жыдовіч, дацэнты Е.С. Мяцельская, І.М. Шчарбакова, З.А. Зяневіч, Я.М. Камароўскі, старшы выкладчык І.А. Каралёва падрыхтавалі двухтомны «Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі», першы том якога пад рэдакцыяй Е.С. Мяцельскай быў апублікаваны ў 1990 г. (літары А – П). На вялікі жаль, рукапіс другога тома быў беззваротна страчаны падчас выдавецка-рэарганізацыйнай кампаніі пачатку 1990-х гг. Калектыў новастворанай у 1993 г. кафедры гісторыі беларускай мовы сёння працуе над узнёўленнем матэрыялаў і рукапісу страчанага тома «Слоўніка...», але гэта перспектыва не аднаго года.

Універсітэцкія дыялектолагі прынялі актыўны ўдзел у падрыхтоўцы «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы» (1963), дацэнт кафедры рускай мовы А.Р. Мурашка ў складзе аўтарскага калектыву гэтай працы была адзначана Дзяржаўнай прэміяй СССР. Прыкладна ў гэты ж час пачалося вывучэнне астраўных рускіх гаворак, якія з'явіліся на тэрыторыі Беларусі ў выніку перасялення з Расіі рускіх стараабрадцаў. Вынікам гэтай шматгадовай працы сталі доктарская дысертацыя А.Ф. Манаенкавай і кандыдацкае даследаванне В.А. Саніковіч, «Слоўнік рускіх гаворак Беларусі» (1989; аўт.-склад. А.Ф. Манаенкава). Да важных навуковых і навукова-метадычных здабыткаў універсітэцкіх дыялектолагаў неабходна аднесці «Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі» (1972) Е.С. Мяцельскай і Я.М. Камароўскага і працу «Беларуская дыялекталогія. Хрэстаматыя» (1979) гэтых жа аўтараў, вучэбныя дапаможнікі Е.С. Мяцельскай і Э.Д. Блінавай «Беларуская дыялекталогія» (1969; 2-е выд. 1980) і «Беларуская дыялекталогія: практыкум» (1991), І.А. Гапоненка і В.П. Трайкоўскай «Беларуская дыялекталогія ў табліцах і схемах» (у 2 ч.; 2005–2008) і «Беларуская дыялекталогія: вучэбна-метадычны комплекс» (2008) і інш. У розных навуковых выданнях былі апублікаваны дзесяткі артыкулаў і слоўнікавых падбораў з розных народных гаворак, прааналізаваны асаблівасці семантычнай структуры дыялектных слоў, лексічная варыянтнасць, мнагазначнасць, аманімія, іншамовныя элементы ў беларускай дыялектнай лексіцы і інш. (Е.С. Мяцельская, У.М. Лазоўскі, З.І. Бадзевіч, В.П. Трайкоўская, Я.М. Камароўскі, В.М. Галай, Л.І. Сямешка, А.І. Наркевіч, М.В. Дабрыян, Н.І. Гілевіч, З.А. Зяневіч, Г.І. Кулеш, І.А. Гапоненка і інш.).

Сярод важнейшых задач універсітэцкіх дыялектолагаў на бліжэйшую перспектыву можна назваць стварэнне агульнабеларускага дыялектнага лексікона на аснове падрыхтаваных і выдадзеных на працягу XIX – пачатку XXI ст. слоўнікаў і лексічных збораў, падрыхтоўку рэгіянальных лексічных атласаў з улікам сацыялінгвістычных змен апошніх дзесяцігоддзяў, комплексных тэматычных слоўнікаў, прысвечаных народным промыслам і рамёствам. Далейшае грунтоўнае вывучэння патрабуюць такія пытанні, як мова і этнічная самасвядомасць, фальклор як крыніца матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, дыялектнае слова і мова сучаснай мастацкай літаратуры, асаблівасці беларускіх гаворак у працах фалькларыстаў і этнографістаў, беларускае дыялектнае слова як параўнальна-супастаўляльны матэрыял у працах замежных славістаў, інавацыйныя працэсы ў лексіцы народных гаворак і інш.

3. На шляху да спецыялізаванага тэрміна. Атрыманне беларускай літаратурнай мовай дзяржаўных функцый, пашырэнне яе ў сферы школьнага выкладання, навукі, культуры вымагала як найхутчэйшай выпрацоўкі і апрацоўкі нацыянальнай грамадска-палітычнай, юрыдычнай, навукова-тэхнічнай і іншай спецыяльнай тэрміналогіі. У ліку арганізатараў і працаўнікоў створанай у 1921 г. Беларускай навукова-тэрміналагічнай камісіі былі ўніверсітэцкія выкладчыкі С. Некрашэвіч, М. Гарэцкі, Я. Лёсік, П. Бузук, Л. Цвяткоў.

На працягу 1920-х – першай паловы 1930-х гг. імі і іншымі навукоўцамі былі распрацаваны і выдадзены галіновыя слоўнікі (выпускі) па граматыцы і літаратуразнаўству, хіміі, батаніцы, фізіцы, матэматыцы, медыцыне, геаграфіі, логіцы і псіхалогіі, анатоміі, геаметрыі і інш. Нягледзячы на пэўныя недахопы ў адборы народна-дыялектнай лексікі і спробах яе літаратурнай тэрміналогізацыі, імкненні «пазбавіцца ад незразумелай чужаземшчыны», выхад гэтых слоўнікаў і абмеркаванне іх шырокай грамадскасцю «дапамаглі выпрацаваць беларускую нацыянальную тэрміналогію на сапраўды навуковай аснове, стварылі магчымасць праверыць на практыцы жыццяздольнасць асобных тэрмінаў» (Л. Шакун). Шматлікія рэцэнзіі і водгукі на тэрміналагічныя слоўнікі, што друкаваліся ў часопісах і газетах таго часу, з'явіліся пачаткам тэарэтычнага асэнсавання шляхоў і прынцыпаў фарміравання нацыянальнай навуковай тэрміналогіі, папярэдняга і развіцця яе як за кошт уласных моўных рэсурсаў, так і ў выніку запазычання з рускай і іншых моў. Асаблівы размах гэтая праца набыла ў другой палове XX – пачатку XXI ст., найперш у сувязі з практычнымі патрэбамі выкладання многіх навуковых дысцыплін па-беларуску, калі ў працэсе беларусізацыі 1990-х гг. адбывалася «рэвізія» назапашанага тэрміналагічнага матэрыялу і праводзілася работа па ўпарадкаванні тэрміналогіі ў плане яе нацыянальнай арыентацыі. Сярод актыўнейшых тэрмінолагаў-тэарэтыкаў і практыкаў гэтага перыяду можна вылучыць П.П. Шубу, В.П. Краснея, І.К. Германовіча, Л.А. Антанюк, І.П. Галай, С.І. Сідор, Л.І. Бурака, А.І. Яновіч, Я.В. Радына, Г.А. Гваздовіч, А.М. Данілава, А.І. Зелянюка, І.А. Юхо і інш. Дзякуючы працам гэтых і іншых даследчыкаў істотна папоўнілася беларуская тэрміналогія, з'явіліся грунтоўныя распрацоўкі ў галіне такіх тэрмінасістэм, як біялогія, мовазнаўства, геаграфія, грамадазнаўства, матэматыка, філасофія, правазнаўства, сацыялогія, паліталогія і г. д. З удзелам вучоных БДУ падрыхтаваны энцыклапедычныя слоўнікі-даведнікі па Статутах Вялікага Княства Літоўскага, Літоўскай метрыцы, паліталогіі, юрыспрудэнцыі, музыцы, матэматыцы.

На парадку дня ўніверсітэцкіх тэрмінолагаў стаіць падрыхтоўка ўніверсальных беларуска-рускіх і руска-беларускіх слоўнікаў па ўсіх вучэбных спецыяльнасцях, папулярных навукова-практычных тэзаўрусаў для студэнтаў-замежнікаў, практычных дапаможнікаў па засваенні і выкарыстанні спецыяльнай тэрміналогіі пры напісанні навуковых прац, вучэбных рэфератаў і інш. Патрабуюць тэарэтычнага асэнсавання праблемы іншамовна-рускай тэрміналагічнай інтэрферэнцыі, працэсы лінгваметадычнай і агульнамоўнай адаптацыі запазычанняў ва ўмовах дзяржаўнага беларуска-рускага двухмоўя, неабходна звярнуць увагу на падрыхтоўку і выданне міжнародных наменклатур па важнейшых навуковых

галінах. Нарэшце, трэба рэаніміраваць працу Тэрміналагічнай камісіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, якая б стала каардынуючым цэнтрам распрацоўкі, папайнення і ўдасканалення існуючых навуковых тэрмінасістэм, уважліва адсочвала новую міжнародную наменклатуру ў розных навуковых галінах і аператыўна ўводзіла яе ў практыку выкладання адпаведных дысцыплін.

4. Беларуская мова на мяжы 2–3 тысячагоддзяў: стан і перспектывы далейшага развіцця.

Лінгвісты БДУ на працягу ўсёй гісторыі існавання незалежнай Рэспублікі Беларусь былі і застаюцца ў шэрагах найбольш актыўных даследчыкаў і прапагандыстаў роднага слова, тых, хто сваімі навуковымі распрацоўкамі і публічнымі выступленнямі імкнецца садзейнічаць павышэнню прэстыжу беларускай мовы ў грамадстве, пашырэнню дыяпазону славістычных даследаванняў, захаванню і памнажэнню духоўнай скарбніцы беларускага народа. Нягледзячы на зніжэнне сацыяльнай ролі беларускай мовы ў апошнія гады, рэзкае звужэнне сферы яе выкарыстання, яна па-ранейшаму, хоць і абмежавана, выконвае асобныя дзяржаўныя функцыі ў галіне камунікатыўных зносін. Праблемы сучаснага стану беларускай літаратурнай мовы, яе функцыянальнага статусу пастаянна знаходзяцца ў полі зроку арганізатараў і ўдзельнікаў розных міжнародных навуковых канферэнцый, што прайшлі на філалагічным факультэце БДУ, такіх як «Беларуская мова ў другой палове XX ст.» (1997), «Пісьменнік – мова – стыль» (1996, 2001, 2005), «Мова – літаратура – культура» (1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2010), «Мова ў святле класічнай спадчыны і сучасных парадыгм» (2000) і інш. Асэнсаванню важнейшых тэндэнцый у развіцці беларускай мовы ў другой палове XX ст. прысвечана калектыўная манаграфія «Беларуская мова: Najnowsze dzieje języków słowiańskich» (Польшча, 1998), падрыхтаваная лінгвістамі БДУ В.П. Краснеем, М.Р. Прыгодзічам, Л.І. Сямешка, Т.Р. Рамзай сумесна з калегамі з Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, якая выконвалася ў межах Міжнароднага праекта «Змены ў сучасных славянскіх мовах: 1945–1995». На працягу 1990–2011 гг. даследаванне беларускай мовы праводзілася ў межах Дзяржаўнай праграмы па беларускай мове і літаратуры па такіх навуковых тэмах, як «Тэарэтычная граматыка беларускай мовы», «Структурна-семантычныя асновы сучаснай беларускай літаратурнай мовы», «Беларуская мова як аб'ект замежнай лінгвістыкі», «Беларуская літаратурная мова і яе нормы: сінхронны і дыяхронны аспекты». У бліжэйшай перспектыве (2011–2015 гг.) на беларускамоўных кафедрах БДУ выконваюцца даследаванні па тэмах «Сучасная беларуская літаратурная мова: нормы, дынаміка, функцыянаванне» і «Беларуская мова: асаблівасці станаўлення і гістарычнага развіцця лексічнага саставу і функцыянальных стыляў».

Лінгвісты-беларусаведы ўніверсітэта з энтузіязмам успрынялі рашэнне аб правядзенні XV Міжнароднага з'езда славістаў у 2013 г. у Мінску. Няма сумнення, што юбілейны форум навукоўцаў-славяназнаўцаў стане важнай падзеяй у культурным і навуковым жыцці Беларусі, будзе садзейнічаць павышэнню ўвагі грамадства да гуманітарных праблем сучаснага жыцця нашай краіны, узбагаціць беларускую лінгвістыку новымі тэарэтычнымі і практычнымі здабыткамі. У шматгалосці славяназнаўчай навукі XXI ст. па-ранейшаму ўпэўнена будзе гучаць і голас універсітэцкіх моваведаў – прадаўжальнікаў слаўных традыцый, закладзеных лінгвістамі папярэдніх эпох.

Паступіў у рэдакцыю 23.06.11.

Мікалай Рыгоравіч Прыгодзіч – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы. Даследуе праблемы гістарычнага і інавацыйнага словаўтварэння ў беларускай мове, стыль і мову помнікаў старабеларускага пісьменства XIV–XVII стст. Аўтар больш за 300 навуковых прац па праблемах гісторыі беларускай мовы і яе сучаснага стану, у тым ліку больш за 20 манаграфій, вучэбных дапаможнікаў, слоўнікаў, навукова-папулярных выданняў.